

ОСТРОУХОВА Н. В.

ОПЕРИ РІХАРДА ВАГНЕРА НА СЦЕНІ ОДЕСЬКОГО ОПЕРНОГО ТЕАТРУ

Історично склалося так, що музику Р. Вагнера не часто виконували в Одесі. У 60-і роки XIX століття Р. Вагнера знали в Європі, у Росії його музику виконували в Санкт-Петербурзі, Москві, Ризі. На початку 60-х років в Одесі було утворено філармонійне товариство, яке давало концерти в залі Біржі, відкрито Маріїнський театр для виконання російської опери та Новий театр у приміщенні Європейського готелю. Італійську оперу антрепризи Серматтеї в Міському театрі було розширено до 105 осіб, а оркестр збагачено арфою, рогами і трубами. У виставах брали участь два оркестри – театральний і «Філармонія – Німеччина».

*«Мы слышали, – писали в газеті “Одесский вестник” 1861 року, – что Одесское филармоническое общество намеревается в будущем исполнить увертюру к “Тангейзеру”, но едва ли станет у него на это средств по отношению к медным инструментам»*¹. Оркестр «Філармонія – Німеччина» був «посилений» групою інструментів і в сезоні великого інструментального концерту 15 березня 1862 року він виконав увертюру до опери Р. Вагнера «Тангейзер».

18 лютого 1889 року в новому приміщенні Одеської опери відбулася прем'єра опери «Лоенгрін», здійснена диригентом Рікардо Бонічіолі. Критики відзначали виконавців Д'Андріаде (Лоенгрін), Калігаріс (Ельза) та інших, хоча й докоряли антрепренеру І. Черепенникову в еkleктичності декорацій і бідності костюмів. *«Оркестр, – писал критик W., – усиленный несколькими духовыми инструментами, шумел меньше, чем можно было ожидать, но после 13 репетиций мог бы играть стройнее и чище. В общем, можно сказать, что одесситы слышали несколько отрывков из “Лоэнгрин” в порядочном исполнении, но самого “Лоэнгрин” не видели и, вероятно, не скоро услышат»*².

Протягом сезону 1890–1891 року, за антрепризи Й. Сетова, репертуар міського театру збагатився оперою «Тангейзер». Диригував Джованні Пагані, який від жовтня 1889 року керував в одеській італійській опері оркестром у складі 53 виконавців. *«Виконавській творчості Дж. Пагані, особливо в західноєвропейському репертуарі, були притаманні темпераментне диригування оркестром і хорами, уміння рельєфно відтворити красу музичних сюжетів»*³, – відзначав М. Варварцев. Хорові репетиції капельмейстер почав ще в серпні. Тоді ж почалися роботи з виготовлення декорацій до вистав⁴. 12 січня 1891 року прем'єра опери «Тангейзер» *«прошла с редким прекрасным ансамблем, – зазначали “Одесские новости”. – Нельзя не выразить бенефицианту – дирижеру Джованни Пагани, артистам хора, оркестра и солистам полное одобрение за их примерное отношение к делу»*⁵. В «Одесском вестнике»

¹ Фельетон Н. С. Городской листок. Внутреннее обозрение за минувший год. Статья 2-я. 1 января / Н. С. Фельетон // Одесский вестник. – 1861. – № 2. – 5 января. – С. 7.

² W. Театр и музыка. Городской театр / W // Одесский вестник. – 1889. – № 49. – 21 февраля. – С. 3.

³ Варварцев М. М. Італійці в Україні (XIX ст.): біогр. словник діячів культури / М. М. Варварцев. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – С. 123.

⁴ Искусство и литература // Одесский вестник. – 1890. – № 190. – 20 июля. – С. 3.

⁵ Solo. Изящные искусства. Итальянская опера / Solo // Одесские новости. – 1891. – 14 января. – С. 3.

підкреслювалося: «Обставленная шестью декорациями относительно блестяще, опера была бы исполнена с безукоризненным ансамблем, если бы пел Броджи, а не Метелио (несимпатичный голос). Все остальные исполнители (2-жа Аркель, Тансини, Пелермини) пели очень хорошо»¹.

У 1896 році «Тангейзер» виконувався в короткому літньому сезоні Російського оперного товариства артистів під керівництвом М. Медведєва і П. Борисова. У зимовому сезоні цього ж року, у складі італійської оперної трупи в опері «Тангейзер» виступала Соломія Крушельницька. За її словами: «<...> Зі всіх артисток, що тут (в Одесі) разом зі мною виступають, мене славили як таку, що найліпше грає. По газетах так і розхвалюють за таку реальну, правдиву і відчуту гру <...>»².

Дуже важливо, що, починаючи з 1894 року, в міському театрі працював постійний диригент Й. Прибик, постійний хормейстер А. Кавалліні і постійний міський оркестр. Це надавало можливість стабільно працювати в умовах антрепризи. Під час оперних вистав оркестр поповнювали ще п'ятнадцять виконавців. У симфонічних концертах оркестр посилювали до 70 осіб, хор – до 60. За сезон італійської опери (листопад 1899 – лютий 1900) відбулося 85 спектаклів. Найчастіше ставили оперу Р. Вагнера «Лоенгрін» (10 вистав), «Тангейзер» (4 вистави)³.

У 1902 році «Тангейзер» виконувала трупа М. Бородая⁴. На початку 1905 року спектакль було відновлено, але після другого виконання оперу зняли, бо вона виявилася надто складною для місцевої італійської трупи⁵.

1910 рік став переломним у репертуарній політиці театру. Це був перший сезон «Русской лирико-комической оперы» антрепризи О. Сибірякова. Художнє відродження виявилось й у виконанні творів Р. Вагнера, близьких режисеру російської опери М. Векову: «Ансамбль является важнейшим началом всякого художественного предприятия. Задача наша – дать оперу как нечто цельное. Планы – постановка “Валькирии” Вагнера. Специально пишутся декорации и шьются оригинальные костюмы. Потом постановка опер “Лоэнгрин” и “Тангейзер”»⁶.

Прем'єра «Валькірії» відбулася 2 грудня 1911 року. За 10 днів до прем'єри декорації були виставлені для розгляду спеціальною комісією. «Пазовский потратил массу труда на музыкальную постановку. Увеличен численный состав оркестра. Веков задумал интересные мизансцены по образцу Prinz Regenton театра. Новые декорации Садовникова – по образцу Мюнхенского театра. Аксессуары, бутафория, целая коллекция украшений и атрибутов для “Валькирии” специально выпущены от известной фирмы Лайферта. Для усиления света и достижения необходимых эффектов на сцене установлены 6 специальных моторных машин. Билеты разбираются очень бойко»⁷, – зазначалося в «Одесском обозрении театров».

¹ Maestro. Опера в 1891 году / Maestro // Одесский вестник. – 1892. – № 1. – 1 января. – С. 7.

² Лист С. Крушельницької до М. Павлика від 10.02.1897 р. з Одеси // Соломія Крушельницька. Спогади, матеріали, листування: у 2 т. / упоряд., вступ. ст., комент. М. Головащенко. – Т. 2. – К., 1979. – С. 281.

³ Музыка в провинции: Одесса // Русская музыкальная газета. – 1900. – № 12. – 19 марта. – С. 355.

⁴ Музыка в провинции: Одесса (от нашего корреспондента) // Русская музыкальная газета. – 1902. – № 22–23. – 1–8 июня. – С. 600.

⁵ Музыка в провинции: Одесса (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1905. – № 8. – 20 февраля. – С. 244–245.

⁶ Ч-кій Л. Театральные беседы / Л. Ч-кій // Одесское обозрение театров. – 1911. – № 13. – 23 сентября. – С. 3–4.

⁷ Хроника. Завтра первое представление «Валькирии» // Одесское обозрение театров. – 1911. – № 80. – 1 декабря. – С. 4.

«До сих пор Одесса знала только Вагнера первого периода творчества – “Тангейзер” и “Лоэнгрин”, преимущественно по весьма сомнительным постановкам итальянцев. В нынешнем году явилась возможность ознакомиться с более глубоким и значительным творчеством Вагнера. “Валькирия” – премьера оперы Р. Вагнера, поставлена 2 декабря 1911 года. Это, бесспорно, крупный и знаменательный факт музыкальной жизни Одессы, – писали в “Русской музыкальной газете”. – Режиссёр Веков заслуживает особой похвалы. Дирижер Пазовский увеличил состав духовых инструментов, продуманная отделка, нюансировка, нервный подъем. Общее исполнение превосходно»¹. Особливо переконливо виступив П. Цесевич (Вотан), створивши глибокий і цілісний образ. Публіку вражали його сцени з Валькірією, душевний злам і внутрішня боротьба, чудовий фінал (чари вогню).

4 березня 1913 року в опері «Лоенгрін» головну партію виконував Леонід Собінов. «Знаменитый артист очень своеобразно толкует своего Лоэнгринга, – коментувалося в газеті “Ведомости Одесского градоначальства”, – и толкование это очень приближается к мысли и образу, созданного творцом этой оперы. Собинов, конечно, был на высоте своего признания и пел великолепно. Наиболее сильное впечатление произвёл его дуэт с Эльзой <...>»². Кореспондент «Русской музыкальной газеты» Р. Енгель інакше відгукнувся про виконання Л. Собінова: «Очень эффектный оперный герой, но типичный и шаблонный, не было непередаваемой грусти и тоски»³. А. Гозенпуд підкреслював витончені натхненність і переконливість образу, він називав це явище «русским Лоэнгрином, пришедшим на сцену вместе с Собиновым», чий образ «внутренне и даже внешне принципиально отличался от немецких Лоэнгринов»⁴.

У жовтні – листопаді 1913 року російська опера антрепризи О. Сибірякова відзначала вагнерівські урочистості в міському театрі до 100-річчя з дня народження та 30-х роковин від дня смерті великого митця. У їх програмі – «Трістан та Ізольда», «Валькірія» і «Тангейзер». Було набрано дуже велику трупу, хор збільшено до 85, а оркестр – до 65 артистів. В оркестрі вперше грав потрійний склад дерев'яних інструментів.

Музична драма Р. Вагнера «Трістан та Ізольда», вперше виконана в Одесі 17 жовтня 1913 року, викликала надзвичайне пошвавлення. «Постановка “Тристана” – самое крупное событие». Ця постановка «первая не только в Одессе, но и вообще на русской провинциальной сцене»⁵, – писав «Аполлон». Зацікавлення нею посилювало спеціальне запрошення артистки Маріїнської опери М. Черкаської на роль Ізольди, яка «<...> создала образ, полный обаятельности, могущества и благородства, в пении много тепла, чарующей красоты и удивительной музыкальности. Редкая исполнительница Вагнера. Димано (Тристан) производит хорошее впечатление. Партию исполняет на немецком языке с явно немецкой школой. Образ удачен. Первыми двумя спектаклями дирижировал И. В. Прибик, потом дирижёр и режиссёр А. Эйхенвальд – с большим увлечением, нюансами, нервным подъёмом, чувством меры. Декорации писали 3 художника: 1-й акт – Дмитриев (самый лучший), 2-й акт – Балюзик, 3-й акт – Садовников (шаблонно)»⁶, – рецензував Р. Енгель.

¹ Енгель Р. Корреспонденция из Одессы / Р. Енгель // Русская музыкальная газета. – 1912. – № 9. – 26 февраля. – С. 218–221.

² Городской театр // Ведомости Одесского градоначальства. – 1913. – № 51. – 6 марта. – С. 2.

³ Енгель Р. Хроника: Одесса (корреспонденция) / Р. Енгель // Русская музыкальная газета. – 1913. – № 15/16. – 14–21 апреля. – С. 422–424.

⁴ Гозенпуд А. Лоэнгрин (Lohengrin) // Гозенпуд А. Краткий оперный словарь / А. Гозенпуд. – К. : Муз. Україна. – 1986. – С. 122–123.

⁵ «Тристан и Изольда». Премьера оперы Р. Вагнера // Аполлон. – 1913. – № 9. – Сентябрь.

⁶ Енгель Р. Хроника: Одесса (корреспонденция) / Р. Енгель // Русская музыкальная газета. – 1913. – № 48. – 1 декабря. – С. 1114–1116.

12 листопада 1913 року «Тангейзер» звучав російською мовою, адже досі його ставили тільки італійці. *«Постановка сделана по образцу Венского Королевского театра. Декорации, бутафория и костюмы изготовлены там же. Спектакль производит очень хорошее, подчас чарующее впечатление, в особенности выделяется зал состязаний с картинным размещением групп. Дирижёр и режиссёр А. А. Эйхенвальд. Как режиссёр он безупречен. Как дирижёр – часто вызывает недоумение. Многие темпы взяты с излишней быстротой, скомкана гениальная увертюра. Странно, что Эйхенвальд, так чудесно дирижировавший “Тристаном”, так грубо исполняет “Тангейзер”. А. Димано (Тангейзер) – чрезвычайно хорошо создаёт яркий и глубокий образ певца-страдальца. Много страстного и нервного подъёма и редкого артистического благородства. Остальные создают дружный и стройный ансамбль»*¹.

Підсумки оперного сезону 17 вересня 1913 – 16 лютого 1914 років: поставлено 27 опер, виконано 158 спектаклів, зокрема 24 вистави за операми Р. Вагнера «Валькірія», «Тангейзер», «Трістан та Ізольда».

У 1933 році в Одесі проводились вагнерівські дні до 50-х роковин від дня смерті композитора. Так, 28 лютого в театрі відбувся концерт симфонічного оркестру за участю диригента А. Моргуляна, солістів С. Ільїна і В. Селявіна², а наприкінці травня – прем'єра опери «Лоенгрін», у якій головну роль виконав С. Данченко. Режисер-постановник М. М. Боголюбов писав у своїх спогадах: *«Для этой постановки я пригласил художника П. Ф. Шварца, превосходного знатока эпохи. В художнике я не ошибся – постановка вышла превосходной. Весьма важный вопрос о дирижёре “Лоэнгрин” меня тоже очень волновал. Мне казалось, что здесь нужно молодое и свежее дарование, сформировавшееся в области симфонической музыки. Дирижёром спектакля должен быть человек, который понимает и ценит человеческий голос в его соединении с инструментальными звучаниями оркестра. Присмотревшись к молодому, образованному дирижёру Покровскому, я остановился на нём. Покровский, превосходно зная хоровое пение, умел благотворно влиять на певцов. С режиссёрской стороны я, опытный в этом роде искусства, сделал всё, чтобы опера прошла хорошо. “Лоэнгрин” имел большой и заслуженный успех»*³.

Навіть у відгуках, які публікувались під криптонімами («АН, Г., Е ГР.»), зокрема в одній із них («Зауваження з приводу... одної програмки») досить високо оцінювалося виконання: *«У нашому оперному театрі поставили “Лоенгріна”, поставили великими стараннями, багато, з вигадкою, використавши, нарешті, чималі світлові можливості, орган тощо. Не треба бути музичним критиком, щоб побачити, що хори співають краще, диригент Покровський попрацював з оркестром старанно і грає з піднесенням»*⁴. В іншій рецензії критик Л. Валентинов вважав постановку «Лоенгріна» майстерною⁵.

¹ Энгель Р. Хроника: Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета. – 1914. – № 3. – 19 января. – С. 86–88.

² Вагнерівський концерт // Чорноморська комуна. – 1933. – № 1064. – 28 лютого. – С. 4.

³ Боголюбов Н. Н. 60 лет в оперном театре. Воспоминания режиссёра / Н. Н. Боголюбов. – М. – 1967. – С. 286.

⁴ АН, Г., Е ГР. Зауваження з приводу... одної програмки / АН, Г., Е ГР. // Чорноморська комуна. – 1933. – № 1145. – 9 червня. – С. 4.

⁵ Валентинов Л. «Ріголетто» у Державному театрі опери та балету / Л. Валентинов // Чорноморська комуна. – 1933. – № 1270. – 5 листопада. – С. 4.

Зрозуміло, що у межах статті складно охарактеризувати всі постановки. Відзначимо роботу одеських критиків, які подбали про підготовку публіки до сприйняття музики і філософії Р. Вагнера. Так, І. Кузьмінський, аналізуючи 1870 року перше виконання в Одесі «Русалки» А. Даргомижського кийівською трупю Ф. Бергера, оцінював оперу з погляду вагнерівської філософії: «*“Русалка” Даргомыжского – высокое, почти гениальное явление в оперном мире. Даргомыжский писал оперу в 50-х годах, когда ещё не было в ходу серьезных требований от оперы, когда ещё Вагнер не поставил прямо догмата, что “опера есть драма”, когда ещё не было Гуно, и оркестровые разработки Вагнера, Берлиоза, Листа едва только выступали на сцену, но в “Русалке” на первом месте – драма*»¹.

Цей же критик негативно сприйняв опери «Ріголетто», «Трубадур» і «Травіата», які принесли Дж. Верді світову популярність. Він вважав, що ці твори «не удовлетворяют высшим требованиям драматической музыки». «*В то время весь музыкальный мир, – пишет він, – был взволнован преобразовательными идеями Вагнера и его приверженцев, которые повергли жестокой, но справедливой критике рутинные приёмы итальянской оперы*». Дж. Верді, на думку критика, «стоял в стороне от этого прогрессивного движения в области оперы»². Тут справді доцільно навести слова А. Гозенпуда: «*<...> В искусстве нет и не может быть только одной дороги, только одной-единственной формы*»³.

Критик W. вважав, що оперу А. Бойто «Мефістофель» написав прихильник Р. Вагнера: «*Если “Фауст” ничем не отличается от лучших произведений старой итальянской школы (“Трубадур”, “Риголетто” и т. п.), то “Мефистофель” написан приверженцем Вагнера. В его опере нет ни одной мелодии, которая могла бы по красоте сравниться с лучшими местами “Фауста”, зато в ней нет мотивов, т. н. “квадратного стиля”*»⁴.

В інших публікаціях газети «Одесский вестник» ішлося про суперечності між вагнеристами-радикалами і консерваторами, публіку готували до розуміння музики Р. Вагнера, розкривали її своєрідність.

Критик W. проводить паралель із тезою К. В. Глюка з передмови до опери «Альцеста» (1769): «*Музыка для поэзии то же самое, что живость краски и удачное распределение света и тени для правильного рисунка*». «*Развивая это положение, – пишет критик, – Вагнер выставил целый ряд условий, которым должна удовлетворять опера для того, чтобы сделаться <...> “музыкальной драмой”*»⁵.

Коментуючи характер композитора, автор указував: «*Вагнер поссорился с лучшим исполнителем своей музыки тенором Нейманом за то, что тот отлучился на 2 дня к больной жене. Вагнер – это музыкальный Бисмарк. Он идёт к цели, невзирая ни на какие препятствия*»⁶. Без коментарів преса інформувала про те, що «*Рихард*

¹ К. По поводу «Русалки», оперы Даргомыжского на одесской сцене / К. // Одесский вестник. – 1870. – № 105. – 16 мая. – С. 333.

² Театр и музыка // Одесский вестник. – 1882. – № 218. – 1 октября. – С. 2.

³ Гозенпуд А. Из истории оперы // Гозенпуд А. Краткий оперный словарь / А. Гозенпуд. – К. : Муз. Україна. – 1986. – С. 15.

⁴ W. Театр и музыка. Городской театр / W // Одесский вестник. – 1889. – № 49. – 25 февраля. – С. 3.

⁵ Ж. Театр и музыка. Городской театр / Ж. // Одесский вестник. – 1888. – № 278. – 16 октября. – С. 2.

⁶ Бемоль. Музыкальная хроника. Статья 2-я / Бемоль // Одесский вестник. – 1876. – № 42. – 24 февраля. – С. 1–2.

Вагнер уступил известной музыкальной фирме Шотта в Майнце издание всех своих музыкальных произведений и доход от представлений его оперы за еженедельную ренту в 150.000 марок (75.000 руб.) пожизненно и наследие в течение 30 лет»¹.

В інших публікаціях 1876 року повідомлялося про підготовку до виконання в Байройті тетралогії «Перстень нібелунга».

Цікавою видається паралель Р. Вагнер – М. Римський-Корсаков. Так, Л. Полякова писала: «Мир вагнеровских мифов и корсаковских сказок, легенд, допускает параллели и аналогии». І далі: «И Вагнер, и композиторы “Могучей кучки” были больше чем крупными музыкантами. Их искусство воплотило определенные этапы духовной жизни своих народов»².

Варто звернути увагу і на концертне виконання творів композитора поряд з музикою, яка не виконувалась в Одесі раніше. Наприклад, 1897 року – увертюра до опери «Тангейзер» Р. Вагнера та сюїта Й. Прібіка, яка досі публічно не виконувалася; 1906 – увертюра до опери «Летючий голландець» Р. Вагнера і твори Р. Шумана, Р. Штрауса, Г. Берліоза, Ж. Массне і Е. Ельгара; 1913 року – музика Р. Вагнера й М. Римського-Корсакова і Третя симфонія В. Малишевського. Під музику Р. Вагнера 31 січня 1913 року в Одеському міському театрі виступала Айседора Дункан. У 1923 році виконувалися твори К. Сен-Санса та увертюри до опер Р. Вагнера «Летючий голландець» і «Рієнці».

І знову музика Р. Вагнера звучала в одеській опері 16 грудня 2012 року. Вечір оперних сцен мав назву «Всесвіт Вагнера», у його програмі: увертюра, арія Голландця і балада Сенти з опери «Летючий голландець»; «Політ валькірій» з опери «Валькірія»; прелюдія і «Смерть Ізольди» з опери «Трістан та Ізольда»; оркестровий антракт до третьої дії і «Весільний хор» з опери «Лоенгрін»; увертюра і хорал Св. Іоанну з першої дії опери «Нюрнберзькі мейстерзингери»; вихідна арія Єлизавети, хор пілігримів, молитва і «Святковий марш» з опери «Тангейзер».

За словами художнього керівника театру В. В. Навротського, ініціатива такої вистави належала музичному керівнику театру А. Самоїле. Він прагнув заново «відкрити» Р. Вагнера для Одеси. Зважаючи на реакцію публіки, є сенс здійснити постановки опери в найближчі сезони. Р. Вагнер – це певний еталон, доступний тільки високопрофесійним оркестрам. Наступний концерт – 22 травня, у день народження Р. Вагнера.

Будемо сподіватися, що це виконання буде гідним події – 200-річчя від дня народження великого композитора.

ЛІТЕРАТУРА

1. АН, Г., Е ГР. Зауваження з приводу... одної програмки / АН, Г., Е ГР. // Чорноморська комуна. – 1933. – № 1145. – 9 червня. – С. 4.
2. Бемоль. Музыкальная хроника. Статья 2-я / Бемоль // Одесский вестник. – 1876. – № 42. – 24 февраля. – С. 1–2.
3. Боголюбов Н. Н. 60 лет в оперном театре. Воспоминания режиссёра / Н. Н. Боголюбов. – М. – 1967. – 302 с.
4. Вагнерівський концерт // Чорноморська комуна. – 1933. – № 1064. – 28 лютого. – С. 4.
5. Валентинов Л. «Ріголетто» у Державному театрі опери та балету / Л. Валентинов // Чорноморська комуна. – 1933. – № 1270. – 5 листопада. – С. 4.

---

¹ Театр и музыка // Одесский вестник. – 1882. – № 218. – 1 октября. – С. 2.

² Полякова Л. В. Вагнер и Россия / Л. В. Полякова // Вагнер Р. Сборник статей / ред.-сост. Л. В. Полякова. – М. : Музыка, 1987. – С. 16.

6. Варварцев М. М. Італійці в Україні (XIX ст.): біогр. словник діячів культури / М. М. Варварцев. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 196 с.
7. Гозенпуд А. Из истории оперы // Гозенпуд А. Краткий оперный словарь / А. Гозенпуд. – К. : Муз. Україна. – 1986. – С. 4–23.
8. Гозенпуд А. Лоэнгрин (Lohengrin) // Гозенпуд А. Краткий оперный словарь / А. Гозенпуд. – К. : Муз. Україна. – 1986. – С. 120–123.
9. Городской театр // Ведомости Одесского градоначальства. – 1913. – № 51. – 6 марта. – С. 2.
10. Энгель Р. Корреспонденция из Одессы / Р. Энгель // Русская музыкальная газета. – 1912. – № 9. – 26 февраля. – С. 218–221.
11. Энгель Р. Хроника: Одесса (корреспонденция) / Р. Энгель // Русская музыкальная газета. – 1913. – № 15/16. – 14–21 апреля. – С. 422–424; 1913. – № 48. – 1 декабря. – С. 1114–1116; 1914. – № 3. – 19 января. – С. 86–88.
12. Ж. Театр и музыка. Городской театр / Ж. // Одесский вестник. – 1888. – № 278. – 16 октября. – С. 2.
13. Искусство и литература // Одесский вестник. – 1890. – № 190. – 20 июля. – С. 3.
14. К. По поводу «Русалки», оперы Даргомыжского на одесской сцене / К. // Одесский вестник. – 1870. – № 105. – 16 мая. – С. 333.
15. Музыка в провинции: Одесса // Русская музыкальная газета. – 1900. – № 12. – 19 марта. – С. 355.
16. Музыка в провинции: Одесса (от нашего корреспондента) // Русская музыкальная газета. – 1902. – № 22–23. – 1–8 июня. – С. 600.
17. Музыка в провинции: Одесса (корреспонденция) // Русская музыкальная газета. – 1905. – № 8. – 20 февраля. – С. 244–245.
18. Театр и музыка // Одесский вестник. – 1882. – № 218. – 1 октября. – С. 2.
19. «Тристан и Изольда». Премьера оперы Р. Вагнера // Аполлон. – 1913. – № 9. – Сентябрь.
20. Фельетон Н. С. Городской листок. Внутреннее обозрение за минувший год. Статья 2–я. 1 января / Н. С. Фельетон // Одесский вестник. – 1861. – № 2. – 5 января. – С. 7–9.
21. Лист С. Крушельницької до М. Павлика від 10.02.1897 р. з Одеси // Соломія Крушельницька. Спогади, матеріали, листування: у 2 т. / упоряд., вступ. ст., комент. М. Головащенко. – Т. 2. – К., 1979. – С. 281.
22. Полякова Л. В. Вагнер и Россия / Л. В. Полякова // Вагнер Р. Сборник статей / ред.-сост. Л. В. Полякова. – М. : Музыка, 1987. – С. 9–41.
23. Хроника. Завтра первое представление «Валькирии» // Одесское обозрение театров. – 1911. – № 80. – 1 декабря. – С. 4.
24. Ч-кій Л. Театральные беседы / Л. Ч-кій // Одесское обозрение театров. – 1911. – № 13. – 23 сентября. – С. 3–4.
25. Я. Сегодня возобновление «Садко» / Я. // Вечерние известия. – 1924. – № 293. – 9 мая. – С. 3.
26. Maestro. Опера в 1891 году / Maestro // Одесский вестник. – 1892. – № 1. – 1 января. – С. 7.
27. Solo. Изящные искусства. Итальянская опера / Solo // Одесские новости. – 1891. – 14 января. – С. 3.
28. W. Театр и музыка. Городской театр / W // Одесский вестник. – 1889. – № 49. – 21 февраля. – С. 3; 25 января. – С. 3.

Остроухова Н. В. Оперы Рихарда Вагнера на сцені Одеського оперного театру. На основі архівних матеріалів, рецензій, критичних відгуків преси відповідних історичних періодів охарактеризовано інтерпретації творів Р. Вагнера на одеській сцені. Розглянуто вплив його оперних творів на формування і розвиток оркестру одеського театру, а також естетичні оцінки постановок оперних творів композитора та роль критики у популяризації його творчості в Одесі. Розкрито значення різних антреприз для постановки творів композитора.

Ключові слова: критика, популяризація творчості Р. Вагнера, оркестр Одеського оперного театру, інтерпретація, антреприза.

Остроухова Н. В. Оперы Рихарда Вагнера на сцене Одесского оперного театра. На основе архивных материалов, рецензий, критических отзывов прессы соответствующих исторических периодов охарактеризованы интерпретации произведений Р. Вагнера на одесской сцене. Рассмотрено воздействие его оперных произведений на формирование и качественное развитие оркестра одесского театра, а также эстетические оценки постановок опер композитора и роль критики в популяризации творчества Р. Вагнера в Одессе. Раскрыто значение разных антреприз в создании условий для постановки произведений композитора.

Ключевые слова: критика, популяризация творчества Р. Вагнера, оркестр Одесского оперного театра, интерпретация, антреприза.

Ostroukhova N. V. Richard Wagner's Opera on the Stage of Odessa Opera House. R. Wagner's compositions on the Odessa stage theatre are described on the bases of the archival materials, articles, reviews, critical reviews, contained in the press of the relevant historical periods, the interpretations of great composer's works were investigate for this purpose. The influence of his opera scores on the formation and qualitative development of the Odessa Opera House orchestra has been examined. The significance of different enterprises in the creation of the conditions for the production of his works has been analyzed. The aesthetic evaluation of opera productions of the composer was elaborated, as well as the role of criticism in the popularization of his works in Odessa.

Key words: critic, popularization of R. Wagner's works Odessa Opera House orchestra, interpretation, enterprise.